

Margarida Pradella i Guillema Bonamiga, dues veïnes del poble de Santa Creu de Rodes a principi del segle XV

Sònia Masmartí Recasens / Anna Maria Puig Griessenberger

El poble de Santa Creu es va formar, a partir de la segona meitat del segle XII, entorn de l'església homònima. *L'ecclesiam sanctae Crucis*, fins aleshores, havia fet les funcions parroquials per a la població dispersa establerta a la zona. Si bé apareix esmentada per primer cop l'any 974 com a possessió del monestir de Sant Pere de Rodes, disposem de prou elements per confirmar que l'edifici ja existia molt temps abans, almenys des del segle VIII. En aquesta època primerenca, al voltant de l'església, hi enterraven els habitants del territori, de la mateixa manera que ho feien altres parròquies al voltant de Sant Pere Rodes, que en aquells moments era una petita cel·la. L'església de Santa Creu, amb tots els seus béns i drets, va acabar dependent del monestir de Sant Pere l'any 1113,

per donació del bisbe de Girona. A partir d'aquí, la vinculació entre església i monestir va ser molt estreta.

Fig. 1 Ortofotografia del poble de Santa Creu de Rodes, jaciment excavat entre els anys 2006 i 2023 (Foto Pau Castillo)

L'evolució urbana del poble és prou coneguda gràcies a les intervencions arqueològiques que s'hi han fet des de l'any 2006.¹ A partir de la segona meitat del segle XIII, damunt de les primeres construccions que s'havien disposat per sobre mateix de les tombes de l'antic cementiri, es va produir una notable

¹ Aquestes intervencions es troben parcialment publicades al web del Departament de Cultura de la Generalitat: <https://calaix.gencat.cat/handle/10687/7709>. També s'han publicat diversos articles i està prevista, ben aviat, que en surti una monografia.

expansió. El creixement urbanístic es va planificar de forma ordenada i va ocupar els espais al voltant de la plaça de davant de l'església i del carrer principal que travessava el poble de nord a sud, al qual s'accedia per un portal a cada extrem. Les illes de cases es varen separar per altres carrers menors que desembocaven a la plaça comuna.

El creixement va prosseguir durant la primera meitat del segle XIV, coincidint amb l'època de major expansió del monestir, quan va arribar a tenir una trentena de monjos. En aquests moments, a Santa Creu s'havien format barris fora dels murs de la vila, en els marges del camí d'arribada al poble des del nord i en els de sortida cap al monestir, al sud. A partir de la segona meitat del segle XIV, després de la pesta negra, ben segur que el poble es va veure afectat pels sotracs que va patir l'abadia, amb la pèrdua de monjos, la caiguda de rendes i la notable davallada del pelegrinatge religiós. El monestir es va acabar refent a final de segle i Santa Creu va continuar essent una vila prou rica, tal com s'ha constatat per la dimensió de les cases de l'època i per les restes materials que ens han arribat, malgrat el progressiu despoblament. Així es va mantenir fins, pràcticament, a final del segle XV, moment en què el lloc va acabar totalment abandonat. A partir de llavors, únicament hi continuaren residint els capellans que tenien cura de l'església, que va acabar perdent la condició de parroquial l'any 1563, per passar a ser administrada per la parròquia de la Selva de Mar.

Margarida Pradella, esposa de Berenguer Matalí, i Guillema Bonamiga, vídua de Ponç Perer, eren dues veïnes que varen cohabitar al poble de Santa Creu a principi del segle XV. Ho sabem gràcies a un document de gran interès que s'ha conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó; un capbreu que va enregistrar les possessions, els censos i les rendes que es trobaven sota el domini directe del monjo cellerer del monestir de Sant Pere de Rodes dins els termes de les parròquies de la muntanya de Rodes: Santa Creu i Sant Esteve de Mata, avui la Selva de Mar.² Ambdues dones varen declarar, el març de 1420, davant del notari que en feia el registre, tant les possessions que tenien dins el poble de Santa Creu -cases i horts-, que eren del domini directe del monjo obrer, i per les

² El capbreu comença l'any 1420 i s'acaba el 1429. En realitat, però, és una còpia posterior, de la primera meitat del segle XVI.

quals també pagaven un cens a l'infermer, com les propietats agràries que tenien sota el domini directe del cellerer.

Cal recordar que la propietat agrària, a l'època, estava basada en el feudalisme i la remença. El monestir tenia el domini directe dels masos, les cases i les terres de la zona, mentre que els pagesos i habitants del lloc en tenien el domini útil. Per les propietats es pagaven diversos censos a l'abadia. La majoria dels propietaris de masos i alguns vilatans eren persones pròpies de l'abat, i també ho eren els seus fills, filles, i cònjuges.³ Aquesta condició, d'entrada, obligava els pagesos a viure personalment al mas o a mantenir-lo ocupat amb altres persones, per tal que les terres no es deixessin de treballar i generessin les rendes i els censos que percebia el monestir. Així subjectava els pagesos als coneguts mals usos que l'abadia, com a senyor feudal, podia exercir sobre les seves persones pròpies, els coneguts com a intestia, eixorquia, cugucia, àrsia, ferma d'espoli forçada i la remença personal, entre d'altres.

A l'època del capbreu, però, ja ens trobem en la fase de crisi del sistema, quan els pagesos comencen a manifestar el seu malestar pels mals usos que patien. La pressió sobre els qui treballaven la terra havia augmentat considerablement des de mitjan segle XIV, a conseqüència de la davallada de població ocasionada per l'expansió de la pesta negra, epidèmia a la qual se sumaren els problemes climàtics que afectaren les collites. L'ambient va esclatar a la muntanya de Rodes l'any 1424, quan al voltant de l'abadia es varen aplegar homes a peu i a cavall amb la intenció d'agredir l'abat Esteve d'Agramunt.⁴ Pel que fa al país, la situació va precipitar-se l'any 1462, amb la primera guerra remença, i el 1484, amb la segona, i el conflicte no es va resoldre, jurídicament, fins a la redempció dels mals usos, gràcies a la coneguda Sentència Arbitral de Guadalupe, dictada pel rei Ferran II.

³ “De tots els capbrevants, al voltant d'un 65% es declaren obertament homes propis amb la resta de la família; tan sols en dues ocasions el capbrevant declara no ser-ho, i una sola vegada un home propi aclareix que ell ho és, però no ho són ni la seva dona ni els seus fills. Pel que fa als declarants restants, no esmenten la seva subjecció personal, tot i que en cap cas podem pensar que la subjecció personal no hi fos en algun o en la majoria de casos” (Masmartí i Plujà 2013, 125). Els fills d'homes i dones pròpies que es casaven amb individus propis d'altres senyors, s'enfranquien abans de casar-se per passar a ser persones pròpies del senyor d'on hagués de viure la parella.

⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Generalitat*, sèrie N, vol. 640, f. 222r.

Cal dir que ni Guillema ni Margarida varen declarar ser dones pròpies de l'abat i tan sols reconeixen al cellerer el domini directe sobre les seves propietats. Els propietaris de Santa Creu, que confessaren ser persones pròpies del cellerer, ho varen fer perquè també eren propietaris d'una masada, un mas amb terres, en el seu territori. Hi ha dues excepcions: Ramona, vídua de Guillem Bonanat, i Guillem Matalí, que malgrat declarar algunes terres, només tenien com a únic edifici habitable la casa dins el poble. Ramona confessava ser “dona pròpia, sòlida i quieta de l'abat, present, amb tots els seus fills per néixer, ja que de moment no en té cap, i amb tots els seus béns mobles i semovents, presents i futurs”. També reconeixia els drets d'intestia, eixorquia i remences personals que tenia l'abat sobre ella, a qui feia jurament de fidelitat i homenatge de mans (Masmartí i Plujà 2013, 189). Al seu torn, Guillem declarava ser home propi, soliu i quiet de l'abat, juntament amb els seus fills i amb tots els seus béns, i també jurava fidelitat a l'abat fent l'homenatge de boca i mans (Masmartí i Plujà 2013, 167). En tractar-se de representants de dues famílies ja antigues de Santa Creu, pensem que aquesta condició de persones pròpies els podia haver vingut dels seus avantpassats.⁵

Margarida Pradella

El possible origen familiar de Margarida: el mas Pradella

L'any 1426, el capbrevant Guillem Morres d'Armenrodes declarava tenir una masada, de 35 vessanes de superfície, amb vinyes i altres terres, situada a la parròquia de Sant Esteve de Mata, i afirmava que abans havia estat d'en Pradella, sense indicar el nom de pila. Aquesta propietat, a banda de les terres, tenia la casa principal o capmàs, amb la seva quintana i era construïda al lloc “per on travessa la riera que es despenja de Rieres” (Masmartí i Plujà 2013, 300).⁶ Malgrat que avui no queden restes d'aquest mas, aquesta descripció

⁵ Pel que fa als Bonanat, la primera constància d'aquest cognom al poble la trobem el 1336; Arxiu Històric de Girona (AHG), Ca 60, 1336, març 20. En el cas dels Matalí, queda àmpliament provada la seva antiguitat a Santa Creu des de la fi del segle XIII, tal com mostrem en el text.

⁶ Rieres o ses Rieres era un veïnat dins la parròquia de Sant Esteve, que avui es coneix com a Rubiés, situat al llarg del curs mitjà de la riera homònima, això és des del salt d'aigua fins al rec de Malagenbota (Masmartí i Plujà 2013, 66). Segons Arnald Plujà, en aquest territori, al segle XV, hi havia onze masos modestos (Plujà 2022,134).

coincideix amb el punt per on avui passa la riera que, provinent del Pení, cau per la gorga del salt d'aigua fins a la vall de Rubiés, al Port de la Selva.

Els Pradella ja els trobem a la parròquia de Sant Esteve a final del segle XIII i principi del segle XIV.⁷ Però qui eren els Pradella a principi del segle XV? El capbreu fa referència a un tal Bartomeu Pradella, de la Selva, i a Marimon Pradella, de Santa Creu, ja difunts en el moment de la confecció del document. Creiem que ambdós estarien emparentats, ja que aquest cognom és poc habitual en el territori al nord del cap de Creus, i que podrien provenir de l'esmentada masada. D'ells dos qui ens interessa és Marimon, atès que és qui llega les seves propietats a Margarida, suposadament Pradella de cognom, en tant que consanguínia seva. Entre els béns heretats hi havia la casa on vivia a Santa Creu, amb els horts annexos, dues vinyes dins el mateix terme de la parròquia, que sumaven 3 vessanes, entre altres terres (Masmartí i Plujà 2013, 177 i 191).⁸

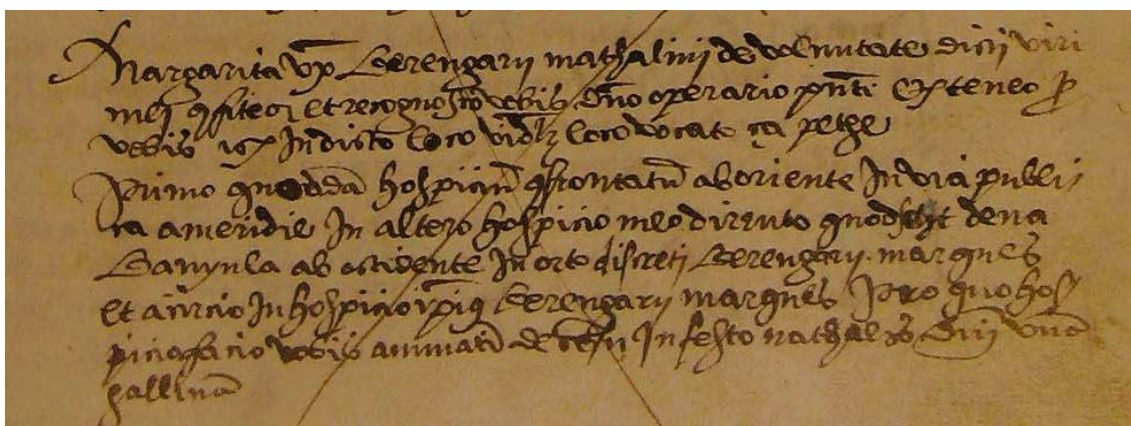

Fig. 2 Inici de la capbreuació de Margarida, el dia 26 de març de 1420, que reconeix, en primer lloc, tenir la casa del barri de sa Petja de Santa Creu (ACA, ORM, Monacals-Hisenda, vol. 1011, f.14v).

⁷ Pere Peradella (AHG, Ca 14, 1288, febrer, 17; Ca 419, 1293, gener, 13, i altres fins a 1295), Bernat Peradella (AHG, Ca 142, 1308, gener, 15; Ca 93, 1318, abril, 28), o Perpinyà Peradella, ja difunt l'any 1329 atès que apareix la seva vídua Bernarda (AHG, Ca 50, 1329, octubre, 10).

⁸ La més petita de les vinyes, de mitja vessana, anomenada Clot, situada al costat de la riera de Bohet, prop del poble, devia produir un raïm de qualitat o d'alguna varietat apreciada, ja que crida l'atenció que per ella pagués al monjo cellerer tres lliures de carn de porc per Nadal en concepte de perna, a més de l'habitual novena part de tasca i el delme dels fruits, amb l'obligació de transportar-los fins al celler del monestir (Masmartí i Plujà 2013, 179, 180, 448).

L'home de Margarida: Berenguer Matalí

No sabem ni quan ni com arriba Margarida al poble de Santa Creu; potser quan hereta la casa del seu parent Marimon Pradella.⁹ El que sí que sabem del cert és que el 1420, any de l'inici del capbreu, ja estava casada amb Berenguer Matalí, el pare del qual devia ser, probablement, Guillem Matalí, que al capbreu de l'any 1420 declarava tenir un bon nombre de terres i vinyes a Santa Creu, així com una casa i altres propietats a tocar del portal del carrer d'Enllà (Masmartí i Plujà 2013, 165-168). A la visita pastoral que el bisbe de Girona fa a l'església de Santa Creu aquest mateix any, Guillem, en tant que obrer de l'església, és interrogat com a testimoni laic sobre el comportament dels clergues d'aquesta parròquia, dels quals no en diu cap mal.¹⁰

Un possible germà de Berenguer, Joan Matalí, el trobem vivint, l'any 1420, a la casa de Guillem Just, situada al sud del cementiri, a tocar del portal d'entrada al poble pel sud; l'any 1426, però, ja s'havia traslladat a Llançà (Masmartí i Plujà 2013, 189 i 205, respectivament). Ens consta, però, que també tenia una botiga al port de la Vall, derruïda, que havia estat del mateix Just, ja difunt (Masmartí i Plujà 2013, 402 i 414). El mateix any, aquest Joan també acabarà essent propietari de les terres que havien pertangut a Guillem Matalí, fet que confirma que devia ser el seu fill i hereu.¹¹

La nissaga dels Matalí la tenim ben documentada a la parròquia i lloc de Santa Creu almenys des de final del segle XIII. En aquesta època, i a començament del segle XIV, cohabitaven en el poble diversos homes amb aquest patronímic, segurament emparentats i que, probablement, van iniciar diverses línies familiars, ja que el cognom perdurarà durant generacions al poble. Entre els primers Matalí documentats, en trobem diversos que acompanyen el monjo cellerer i el monjo cambrer del monestir a les notaries de Castelló per fer-los de

⁹ Marimon Pradella es podria haver establert a Santa Creu de Rodes en algun moment de final del segle XIV, ja que no apareix el seu cognom en la documentació anterior.

¹⁰ ADG, *Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes*, 1420.

¹¹ Les terres que declara Guillem Matalí l'any 1420 al lloc d'Agafallops o Ullastrell, que no formen part del terme de Santa Creu, l'any 1426 apareixen al mateix territori, que ha canviat el nom per Exart, afrontades pels altres propietaris adjacents com a part del llegat de Guillem Matalí i, també, com a propietat de Joan Matalí (Masmartí i Plujà 2013, 165, 388 i 410).

Fig. 3 Emplaçament d'un dels forns localitzats al jaciment, recentment restaurat (Foto David Mallorquí)

testimonis.¹² Un Berenguer Matalí exerceix de procurador per a causes judicials i és esmentat amb el títol de ciutadà de Girona el 1346, clar indicatiu que assolí una bona posició social.¹³ L'any 1364, un noi anomenat Bernat Matalí és enviat durant tres anys a Castelló per aprendre l'ofici de sabater.¹⁴ I durant els segles XIV i XV, és constant la presència de clergues de l'església de Santa Creu amb aquest cognom, alguns presentats com a beneficiats per Salvador Matalí, també de Santa Creu.¹⁵

¹² Per exemple, trobem els casos de Ferran Matalí, que fa de testimoni al monjo cellerer (AHG, Ca 4,1288, octubre 28), i el clergue Berenguer Matalí o Pere Matalí, que fan de testimoni al monjo cambrer (AHG, Ca 83, 1308, setembre, 2; Ca 135, 1334, maig, 24).

¹³ Exerceix de procurador per als veïns del poble, del territori i, també, dels clergues de Santa Creu i dels monjos del monestir (AHG, Ca 83, 1328, abril, 19; Ca 418, 1330, desembre, 5 i desembre,19; Ca 2114, 1332, març, 10, i Ca 222, 1346, març, 18).

¹⁴ AHG, Ca 282, 1364, juny 26.

¹⁵ Quant als clergues, al segle XIV trobem Berenguer Matalí (AHG, Ca 83, 1308, setembre 2), el domer Bernat Matalí (AHG, Ca 130, 1332, agost, 20) i un altre Berenguer Matalí, beneficiat (Arxiu Diocesà de Girona ADG, G-65, f. 20-21, 1336, gener, 14). Al segle XV apareixen, simultàniament, fins a tres clergues que porten el mateix cognom, potser membres de tres famílies diferenciades: Joan, clergue beneficiat (ADG, *Visites Pastorals. Santa Creu de Rodes*,

En un document de l'any 1347 apareix Guillem Matalí com a pastaner del monestir de Sant Pere de Rodes, això és, la persona que s'ocupava de pastar la massa per fer el pa.¹⁶ És interessant observar que uns quaranta anys abans s'havia produït un casament entre Pere Matalí i Benvinguda, que precisament era filla de la família Forner del mateix poble.¹⁷ Aquest cognom ens suggereix una primera relació de la família amb l'ofici de fer el pa. Sigui com sigui, vuitanta anys després encara trobarem un Matalí exercint de pastaner del monestir, fet que demostra la continuïtat de l'ofici en la família.¹⁸

Fig. 4 Il·lustració d'un forn, datada entorn de 1490. Livre d'heures à l'usage de Bourges, France, parchemin, Oxford, University of Oxford, Bodleian Libraries (Ms. Canon. Liturg. 99), fo 16r <https://journals.openedition.org/perspective/31122?file=1>

Les excavacions arqueològiques a Santa Creu han posat al descobert l'existència de dos forns que devien tenir aquesta funció. Ambdós estan adossats en un angle d'una estança, aparentment d'accés públic, cosa que permetria considerar-los forns comunals. La base de l'estructura que els aixeca del terra està construïda amb pedra, damunt de la qual hi ha la solera on es posava el pa a

1432); Berenguer, clergue beneficiat (ADG, *Visites Pastorals. Santa Creu de Rodes*, 1436) i Bernat (AHG, Ca 619, 1431, març, 19). Les referències a Salvador Matalí les trobem a l'ADG, *Visites Pastorals. Santa Creu de Rodes*, 1432, 1436 i 1447.

¹⁶ AHG, Ca 223, 1347, gener 30.

¹⁷ AHG, Ca 83.

¹⁸ AHG, Ca 581, 1428, agost, 27.

coure -una feta amb lloses de pedra i l'altra amb fragments de teules-; ambdós forns estan coberts amb una volta hemisfèrica feta de fragments de teules revestits amb argila. La resta de l'estança segurament devia estar ocupada pel mobiliari propi d'un forn: les taules i els cavallets, juntament amb les pales que servien per enfornar i desenfornar. Com que aquests elements eren de fusta, no se n'ha conservat cap resta. És possible que algunes cases de poble tinguessin pasteres, mobles de fusta on es pastava el pa i es deixava llevar. Era habitual l'ús de grans gibrelles ceràmiques per fer la mateixa feina; d'aquestes se n'han trobat nombroses restes en les excavacions al jaciment.

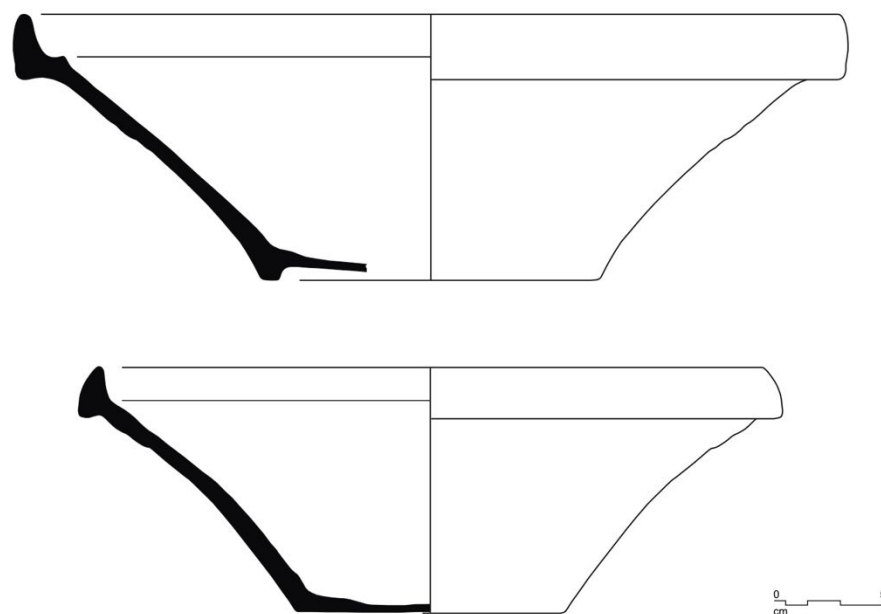

Fig. 4 Gibrelles ceràmiques localitzades al jaciment (Dibuix AM Puig)

Als segles medievals el pa era un aliment bàsic; podia ser fet de blat o forment, d'ordi o d'una barreja de grans. Al segle XIV la gent solia pastar el pa a casa i el portava a coure als forns de la vila, on els fornens l'enfornaven, mentre que l'ofici de pastaner existia per a servir els senyors de llars benestants o per fer pròpiament de flequer i vendre el pa que feia (Vinyoles 1994,19). L'ofici de pastaner també el trobem documentat a Castelló d'Empúries a principi del segle XIV; ens referim a Ramon Pastaner, que l'any 1321 va ser afermat a casa del forner del Forn Vell de la vila comtal i, anys més tard, demandava els marmessors de la comtessa Marquesa perquè no havia rebut el salari dels cinc mesos que “pastàs al seu alberg que no havia pastaner” (Gironella 2014, doc.

923 i 1209). Dins l'àmbit monàstic, un altre exemple és el pastaner del monestir d'Amer, "qui porta e cou lo pa del dit convent", documentat l'any 1444, a qui l'abat pagava anualment 11 lliures (Marquès 2005, 77).

En el cas dels pastaners de la família Matalí, s'especifica clarament que ho eren del monestir, on, tal com llegim a la documentació, hi havia una "*domum furni dicti conventus*" (Pujol 1993,145). En dos documents on apareixen els Matalí pastaners, es fa referència a importants transaccions de quantitats de forment, el blat de qualitat que menjaven els monjos en tant que classe benestant. L'any 1347, el pastaner Guillem Matalí rep un debitori de 170 sous de blat d'un pagès de l'Estanyol, i el 1428, el pastaner del monestir rep del monjo cellerer el pagament de 425 mitgeres de forment.¹⁹ També trobem esmentada la figura del pastaner del monestir, sense dir-ne el nom l'any 1424, en relació amb el repartiment entre ell i dos monjos del preu per l'arrendament del delme de Sant Joan ses Closes, i en relació amb uns deutes del monjo pieter.²⁰ Suposem que devia ser Joan Matalí de Santa Creu, ja que un mes després apareix en un document relacionat amb aquest arrendament.²¹

Sembla que l'espòs de Margarida, Berenguer, també hauria exercit de pastaner, tot i que, el desgast del manuscrit de l'any 1428 que li atribuïm ens crea dubtes, atès que el nom de pila està parcialment malmès (tan sols s'entreveu acabat en -us). En cas que ho fos, possiblement Margarida també s'hauria implicat en l'ofici, com era habitual que ho fessin les dones de flequers i forners en els segles XIV i XV (Vinyoles, Muntaner 2011-2013, 477-502).

No hem pogut localitzar cap document on consti que Margarida i Berenguer varen tenir fills. Tan sols sabem que a mitjan segle XV varen continuar havent-hi membres de la nissaga Matalí a Santa Creu.²²

¹⁹ AHG, Ca 223, 1347, gener, 30; i Ca 581, 1428, agost, 27, respectivament. Val a dir que, en aquest moment, el cellerer també es feia càrrec de la pabordia de Fortià, on el monestir tenia el domini directe sobre grans extensions de camps de blat.

²⁰ AHG, Ca 589, 1424, setembre, 5.

²¹ AHG, Ca 589, 1424, octubre, 12.

²² El 1432, el clergue Joan Matalí, fill de Santa Creu, servia un benefici de l'església del mateix poble, fundat per Salvador Matalí de Santa Creu (ADG, *Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes*, 1432). El mateix benefici va passar a mans de Berenguer Matalí a partir l'any 1436 (ADG, *Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes*,1436), i, com a mínim, fins al 1447 (ADG, *Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes*, 1447). L'any 1443 un Ponç Matalí de Santa Creu, resident a Castelló d'Empúries,

La casa on vivien Margarida i Berenguer al poble de Santa Creu

Margarida i el seu espòs residien, amb prou seguretat, al barri o raval de sa Petja, que estava situat a migdia de l'església, fora i ran dels murs de la vila. L'any 1420 Margarida declarava tenir en aquest lloc dues cases contigües, un casal i dos horts (Masmartí i Plujà 2013, 203).²³ Per cada casa pagava una gallina per Nadal al monjo obrer del monestir, mentre que el casal-que venia a ser un paller o una casa mig derruïda- no estava sotmès a prestació de cens. Per les afrontacions que s'esmenten en el capbreu, la casa principal, que havia estat la de Marimon Pradella, era la situada més al nord del conjunt, i a tocar d'un carrer o via pública, pel costat est. La casa que hi havia al sud d'aquesta, que també afrontava amb el carrer pel mateix costat, estava derruïda, i abans havia estat de Na Banyula, fet que fa pensar que l'hauria comprada Margarida, potser amb la intenció d'ampliar la primera. Els horts limitaven amb les cases per l'oest i pel sud (aquests també havien estat de Na Banyula). El matrimoni era veí del prevere i domer de l'església de Santa Creu -Berenguer Marquès-, que tenia l'habitatge just al costat nord, amb uns horts a ponent, i un altre carrer o via pública al nord.

A partir de les afrontacions que acabem de referir, tot apunta al fet que la casa que devia haver ocupat el matrimoni possiblement era la formada pels àmbits 18A, 18B, 18C i 18D, que es van excavar íntegrament l'any 2019 (Puig 2020, 32-45). Tal com veiem a les figures següents, es tracta d'una construcció de planta rectangular, allargada, que tenia una superfície força gran, d'uns 100 m², i que devia haver tingut un pis superior. Aquesta i les cases veïnes tenien la particularitat d'estar construïdes ben ajustades al desnivell del terreny, que feia una baixada important cap a l'est. La necessitat d'expansió urbana del poble havia donat peu a ocupar i aprofitar aquests espais on devia ser complex construir. Cal tenir en compte que entre els dos extrems de l'edifici tenim fins a

nomenava un procurador per poder recuperar tot el que li devia un home que li havia llogat les propietats de Santa Creu; Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona (BICAB), *Al·legacions Jurídiques*, signatura 313-2, f. 438v.

²³ El seu espòs, en canvi, no capbreva cap propietat.

3,25 m de diferència en alçada, pendent que es va compensar aplanant el terra dels diferents àmbits i retallant la roca allà on va caldre.

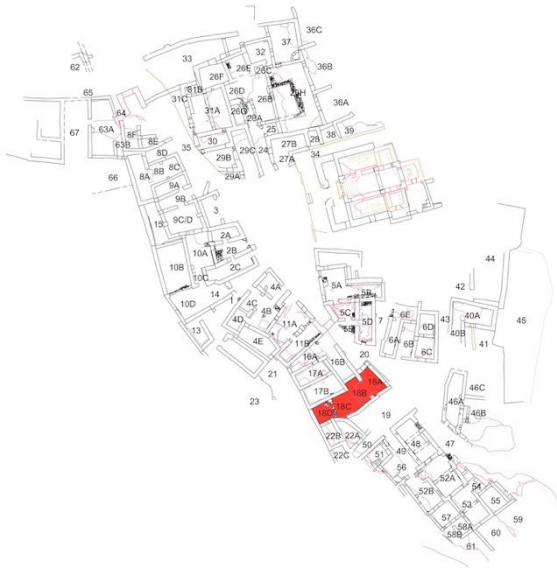

Fig. 6 Emplaçament de la casa on devien haver viscut Margarida i Berenguer (Dibuix AM Puig)

Fig. 5 Ortofotografia de les restes de la casa de Margarida i Berenguer (Foto Pau Castillo)

Fig. 8 Perspectiva de la casa on devien haver residit Margarida i Berenguer, en primer terme, amb l'església al fons (Foto Anna Maria Puig)

L'accés a la casa es feia per l'àmbit A, a través de la porta que donava al carrer 20. L'àmbit A sembla un afegit posterior a la casa, ja que la façana original devia haver estat la que delimita l'àmbit B; la comunicació entre ambdues estances es feia a través d'un arc gran, d'uns 3,50 m de llum, que probablement havia estat d'un porxo anterior. Des d'aquí s'accedia a les estances superiors a través d'uns graons guanyats a la roca. La porta d'entrada es va trobar tapiada, indicatiu que, quan els seus habitants varen marxar del poble, varen procurar que ningú s'hi instal·lés. Aquest abandonament es va produir, com en la major part de les cases excavades, dins la segona meitat avançada del segle XV. Entre la runa es va recuperar un important conjunt de vaixel·la que data dels segles XIII i XIV, que devien haver utilitzat a la taula, i que probablement havia servit encara fins als darrers anys en què s'hi va viure. Els horts de la casa devien estar situats a la part alta, a l'oest.

La casa del prevere i domer de Santa Creu, Berenguer Marquès, es probable que sigui la que formen els àmbits 17A i 17B, que també devia tenir els horts a dalt, espai on també hi havia la trilla dels hereus de Bernat Bofill. Al sud hi devia haver la casa derruïda que abans havia estat de Na Banyula, i un altre hort (que devia coincidir amb el sector 22). Finalment, una segona casa i l'hort de Guillema, esposa de Ponç Perer, que limitava amb el de Margarida, és probable que ocupessin el sector 19.

Margarida declara que també tenia un casal que afrontava al nord amb un hort, que havia estat de na Banyula, i al sud amb una via pública; a l'est amb l'hort dels hereus de Nicolau Bonany (que abans fou d'Arnau Negre) i a l'oest amb la casa de Berenguer Castellví, sagristà, que abans també havia estat d'Arnau Negre (Masmartí i Plujà 2013, 203).

Guillema Bonamiga

El possible origen familiar de Guillema: la ciutat de Montpeller

La família de Guillema Bonamiga o Perera, cognoms que tenia com a filla de Joan Bonamic i com a esposa de Ponç Perer, sembla que procedia de Montpeller. El seu avi, Joan Bonamic, possiblement hi va néixer i, al primer quart del segle XIV, es va instal·lar a Santa Creu. Els Bonamic de la ciutat occitana eren comerciants; a final del segle XIII i al llarg del segle XIV es van

anar convertint en una nissaga burgesa d'una certa influència a la ciutat, amb moltes propietats, fins al punt que un dels seus membres va arribar a ser-ne batlle.²⁴ En un document de l'any 1302, un nebot d'un Joan Bonamic de Montpeller li promet conservar, protegir i defensar tots els seus béns i drets de qualsevol reclamació de la seva família o aliena. Podríem apuntar que la redacció del document es devia fer arran de la partida d'aquest Bonamic de la ciutat occitana.²⁵ Trobem un Joan Bonamic, amb vincles amb Montpeller, ben actiu a Santa Creu a partir de 1331, que actua com a testimoni en documents notariais que diversos monjos i l'abat del monestir fan redactar a Castelló d'Empúries.²⁶ També descobrim com va adquirint terres, vinyes i horts dins el terme de Santa Creu, probablement les nombroses propietats agràries que en el futur heretarà Guillema.²⁷

Podem deduir que un altre Joan Bonamic que apareix el 1420 com a pare, ja difunt, de Guillema, hauria estat el fill de l'homònim vingut de Montpeller. No n'hem pogut trobar informació directa, però sí que sabem que, en algun moment de la seva vida, va alienar algunes de les propietats que tenia la família al barri de sa Petja: concretament un hort, que va comprar en Bernat Romanga, i la casa amb hort que devia comprar Domingo de Cotlliure, casa que ja estava derruïda l'any del capbreu.

Pocs anys després de l'aparició del primer Joan Bonamic a Santa Creu, el 1338 comencem a trobar notícies de Bernat Bonamic, també de Santa Creu, a qui s'identifica, en una ocasió com a originari de Montpeller.²⁸ És probable que Bernat mantingués els vincles familiars dels Bonamic amb la seva família occitana realitzant algun tipus d'activitat comercial. L'estiu de l'any 1346, ell i dos veïns de Santa Creu, Guillem Matalí i Ponç Roig, van estar implicats en una brega a Roses entre un grup d'homes de la vila portuària. Per aquest incident,

²⁴ Archives de Montpellier, Ouvre de la comune clôtüre, Succession Jean de Fontanes. Cote: EE560, pergami, 1325.

²⁵ Archives de Montpellier. Cote: BB1, 1293-1294, Notes brèves du notaire Jean Grimaud, f. 64r.

²⁶ AHG, Ca 418, 1331, gener, 15; Ca 2040, 1333, gener 1; Ca 1946, 1336, octubre, 15; Ca 2132, 1338, desembre, 15; i Ca 176, 1346, gener, 31.

²⁷ Arxiu Nacional de Catalunya, AMC-75-T-225, 1340, desembre, 21; AHG, Ca 230, 1356, desembre, 20.

²⁸ AHG, Ca 199, 1351, març, 22.

mesos després, foren condemnats a pagar 50 sous cadascun a l'administrador del comtat.²⁹ El fet que els tres homes de Santa Creu fossin a Roses el mes de juliol, quan es va produir la baralla, pot fer-nos pensar que hi eren atès que d'aquesta vila en partien els vaixells que feien les rutes comercials de cabotatge durant els mesos d'estiu. Finalment, el 1351, trobem Bernat Bonamic treballant com a escuder del monjo cambrer.³⁰

Guillema, que en el moment de capbrevar ja era vídua i potser d'edat avançada, va morir entre els anys 1420 i 1426. A partir d'aquesta darrera data, quan la documentació fa referència a les propietats que li havien pertangut, parla dels seus hereus, sense especificar res més, per la qual cosa podem deduir que probablement hauria mort sense descendència directa.

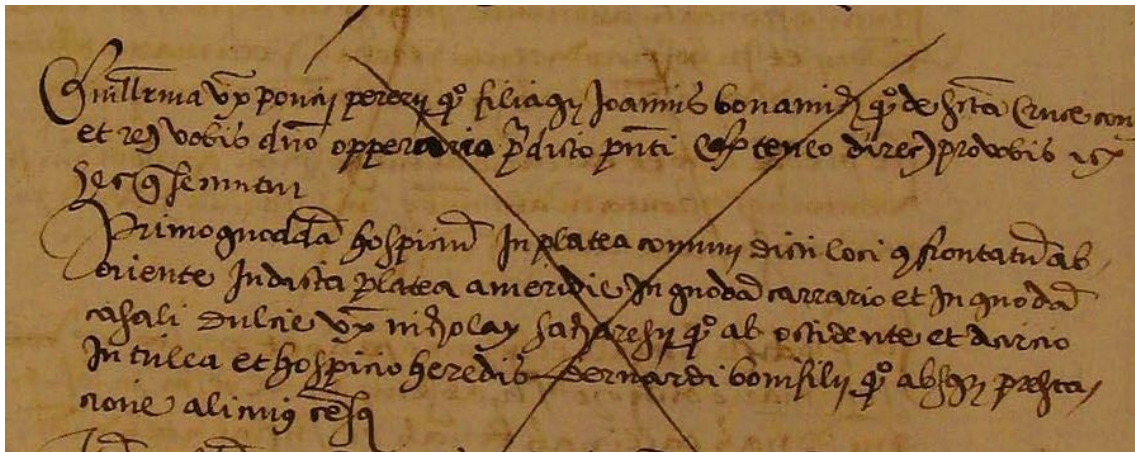

Fig. 9 Inici de la capbreuació de Guillema, el dia 26 de març de 1420, que reconeix, en primer lloc, tenir la casa a la plaça comuna de Santa Creu (ACA, ORM, Monacals-Hisenda, vol. 1011, f.18r).

L'home de Guillema: Ponç Perer

En una anotació del capbreu s'especifica que Ponç Perer, espòs de Guillema, era de Pedrardell (Masmartí i Plujà 2013, 171), parròquia de Pau. En aquest lloc, també conegut com a Penardell, hi havia el monestir de Santa Maria, que era dins el terme de la parròquia de Sant Joan Sescloses, vinculat al monestir de Sant Pere des del segle X, avui dins el terme municipal de Pau.

²⁹ AHG, Ca 223, 1347, març, 6 (solo).

³⁰ AHG, Ca 199, 1351, març, 2.

No hem pogut localitzar directament la família de Ponç, però sí que detectem l'existència d'una nissaga amb aquest cognom a la parròquia de Pau. Primer, localitzem Pere Perer entre els anys 1286 i 1328, en diversos documents, en els quals se'l vincula familiarment i econòmicament amb gent de les parròquies de la Selva de Mar i de Santa Creu.³¹ En una ocasió, apareix un Pere Perer del poble de Canelles, a Vilajuïga, però que bé podria ser originari de Pau, que el 1328 actua com a un dels fiadors del monjo cellerer en una compra de vi per al monestir al cavaller Asbert de Trilla, el castlà a qui el comte havia confiat la defensa i l'administració del castell de Verdura.³² Seguidament, trobem Gispert Perer, només en dos documents de caràcter econòmic, un de l'any 1336 i l'altre de 1345, i en tots dos casos hi intervenen persones de la parròquia de Santa Creu.³³ A partir d'aquestes dades podem suposar que la família de la qual provenia Ponç Perer, espòs de Guillema Bonamiga, tradicionalment ja havia estat vinculada al poble de Santa Creu. Mentre hi feia diferents negocis, es podia haver acordat el casament amb la filla dels Bonamic.

La casa on vivien Guillema i Ponç al poble de Santa Creu

Ja hem esmentat la casa i l'hort que apareixen a les afrontacions al sud/sud-est de la casa de Margarida Matalí (Masmartí i Plujà 2013, 203). El capbreu també fa referència a una altra casa que es trobava a la plaça comuna del poble, amb la qual afrontava a l'est, tal com ho declara l'any 1420. Al sud tenia un carrer (sectors 50 i 49) i el casal de Dolça (sector 51), vídua de Nicolau Sacarès, i al nord, la casa i la trilla dels hereus del difunt Bernat Bofill, que també disposava d'un hort (Masmartí i Plujà 2013, 194). Si fem cas de les afrontacions que s'esmenten, tot apunta que es tractaria de la casa formada pels àmbits 2A, 2B, 2C i 10A, que tenia una superfície d'uns 150 m². Aquest conjunt de construccions es va començar a excavar l'any 2006 i no es va acabar del tot fins a l'any 2017, en diferents campanyes. En el moment del capbreu, l'edifici ja

³¹ AHG, Ca 2087, 1286, abril, 4, i Ca 371, 1328, agost, 16, respectivament.

³² AHG, Ca 413, 1326, octubre 14, i Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), *Fons ADM*, doc 1777.

³³ Gispert Perer de Pau i Requesens de Santa Creu compren a mitges un bou, una vaca i una vedella a Figueres. AHG Ca 269, 1336, desembre, 3. Gispert Perer actua de fiador d'Arnau Alzina de Santa Creu i de la seva dona. AHG, Ca 176, 1345, desembre 22.

havia sofert les diverses reformes que el varen deixar tal com acabaria abandonat a final del segle XV. L'entrada es feia a través del portal que hi havia a l'àmbit 2B, espai que feia de distribuïdor cap als àmbits veïns al nord i sud,

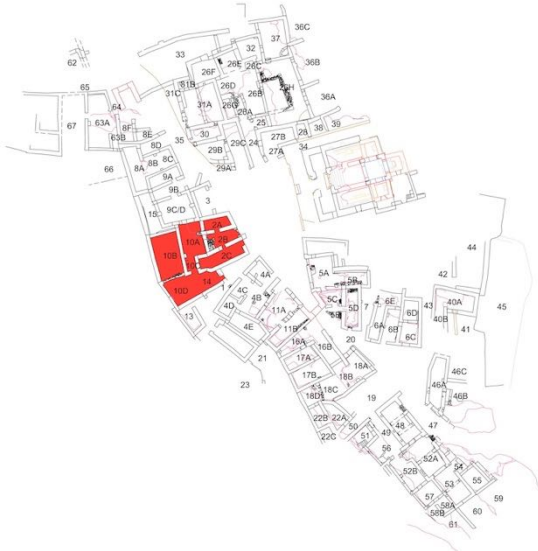

Fig. 10 Emplaçament de la casa on devien haver viscut Guillem i Ponç (Dibuix AM Puig)

Fig. 11 Ortofotografia de les restes de la casa de Guillem i Ponç (Foto Pau Castillo)

Fig. 12 Perspectiva, a vol de dron, de l'excavació de les restes de la casa on probablement havien viscut Guillem i Ponç

damunt dels quals hi hauria un altre pis. Aquests dos àmbits, en origen, havien estat més llargs, de la mateixa mida que el 2C, i es varen modificar en arranjar, anivellar i ampliar el 10A, que estava situat a un nivell més alt. L'accés a aquesta planta es feia per una porta situada al sud. L'espai 10B devia haver estat l'hort, que tenia uns 50 m² de superfície.

Un cop la casa ja devia haver estat abandonada, els espais 14,10D i 10C es varen utilitzar per fondre dues campanes. D'aquesta fosa es varen trobar restes del forn i dels dos motlles. El carrer al sud, el sector 1, el tenim ben documentat, mentre que el casal de Dolça devia ser en el sector 13. La casa dels hereus de Bernat Bofill, al nord, probablement era la dels sectors 9a, 9B i 9C/D.

El capbreu ens permet saber quins altres propietaris hi devia haver al nord de la casa de Guillema. Els sectors 63A i 63B correspondrien a la casa de Guillem Matalí, que el capbreu situa al carrer d'Enllà, via pública identificada amb el sector 65, que hi ha al nord. A l'oest devia limitar amb una altra via pública, el sector 67, mentre que al sud probablement ho feia amb una closa dels mateixos hereus de Bernat Bofill, el sector 66 (closa, d'1 quartó, que era de Guillem Matalí); i a l'est amb uns casals ja derruïts, que devien ser els que ocupen el sector 8. D'aquests tenim més dades, atès que consta que afrontaven, al nord, amb el portal del carrer d'Enllà i la via pública, i al sud amb una altra casa o casal, derruït, que havia estat d'en Català de la Vall, i a l'oest tenien l'esmentada closa. Aquesta afrontava al nord amb la casa de Guillem Matalí, amb una via pública a l'oest (sector 67), i al sud i est amb la casa i tancat dels hereus d'aquest mateix Bernat Bofill.

A banda de la casa i de l'hort annex, Guillema també va esdevenir propietària d'uns tancats amb horts al costat, que el capbreu situa, per altres afrontacions, al lloc dit Font de Bac, dins la parròquia de Santa Creu (Masmartí i Plujà 2013, 194 i 200). Aquesta possessió era força gran; feia un total de 2 vessanes. Al nord hi havia una altra terra de 2 vessanes que era de Guillem Pellicer. Ambdues limitaven amb una via pública pel costat oest. Possiblement, aquesta Font de Bac era la Font de sa Vila, ubicada al lloc on hi havia el prat comú de Santa Creu i per on discorria un torrent. El capbreu ens continua mostrant Guillema com una gran hereva, que tenia altres propietats dins i fora del terme de Santa Creu: terres al pla d'Armenrodes, als llocs de Peradella, al Prat i riera del Pou, a més

de vinyes als llocs dits de sa Galera, el Mallol de Sant Pere o Renilla i el Triall o Castanyà (Masmartí i Plujà 2013,171-173).

En clau econòmica

Malgrat que pràcticament tots els habitants de Santa Creu posseïen un hort o algunes terres o vinyes, de la documentació es desprèn, clarament, que la majoria no eren pagesos. Sembla que algunes de les nissagues familiars que hi van habitar originàriament havien estat famílies vinculades a feines dins el monestir. En el cas del Matalí, probablement, devien haver viscut fent de forners de pa per als monjos i, en algun moment de final del segle XIII o del segle XIV, potser es van traslladar a viure al florent poble de Santa Creu. Un altre origen és el de famílies d'artesans o menestrals que, procedents d'altres viles o ciutats segurament s'hi van establir. En seria un exemple la família de Guillema Bonamiga que, procedent d'una nissaga de comerciants de Montpeller, devia haver arribat a Santa Creu al primer quart del segle XIV.

Com pràcticament tot el nord del cap de Creus, Santa Creu es trobava sota el domini directe de Sant Pere de Rodes. Això, dins el marc del feudalisme, significava que per cada propietat o benefici econòmic, els habitants del poble havien de pagar els censos corresponents al monestir. Per la documentació que es conserva, sabem com es distribuïen els ingressos procedents dels seus dominis entre els diferents monjos oficials. Els propietaris de cases al poble de Santa Creu havien de pagar gallines per Nadal, que en podien ser mitja, una o una i mitja, majoritàriament al monjo obrer de Sant Pere de Rodes. A vegades, per les cases també s'havia de pagar l'alberga, un antic dret que tenia el senyor d'allotjar-se i ser mantingut a casa del seu serf, però que amb el temps s'anà substituint per un pagament amb diners. Probablement, era el cas de la casa de Guillema Bonamiga, per la qual, a banda de la gallina per a l'obrer, també havia de pagar pel dret d'alberga 7 diners al monjo infermer. Pels horts que tenien al costat de les cases, calia pagar al monestir un percentatge dels fruits mitjançant els censos, el delme i el braçatge.

Pel que fa a les vinyes, la majoria dels propietaris havien de satisfer la novena part de la collita i, algunes vegades, l'havien de transportar fins al celler del monestir. També hi havia el tribut del botatge, per la venda del vi ja elaborat. Tot i això, trobem algun cas en què els monjos cellerers del monestir concedien

reduccions de censos als propietaris que cultivaven vinyes de la varietat de raïm moscat; en aquests casos la taxa de l'onzena part de la collita arribava a ser de fins a la quinzena mesura i no tenien l'obligació de transportar-lo fins al monestir, sens dubte per incentivar la producció d'aquest raïm de vi dolç.

A diferència d'altres pobles dels dominis de Sant Pere de Rodes al territori del cap de Creus, Santa Creu va néixer i créixer al servei directe del monestir. Al poble hi havia ferrer, sastre, forner, notari..., que es dedicaven a abastir les necessitats dels monjos i dels seus servents i, també, de tota la gent que passava per la població per dirigir-se a l'abadia, especialment en els anys de jubileu, ja fossin passavolants o peregrins. Pels materials que s'han recuperat durant les excavacions, s'ha determinat l'existència d'una botiga que venia vi al detall, o una probable fonda, atesa la gran quantitat d'escudelles de ceràmica trobades en un mateix indret, clarament superior a un ús simplement domèstic.

En clau de poder

El poder al poble de Santa Creu era representat, gairebé en exclusiva, per l'abadia de Sant Pere de Rodes, que actuava plenament com a senyor feudal del territori. Tot i així, el monestir es defensava contínuament, i amb totes les seves eines jurídiques, de les reivindicacions dels drets del comtat d'Empúries.

Al cim del monestir hi havia el castell de Verdera, amb l'església de Sant Salvador, un dels enclavaments més estratègics del comtat pel seu control visual del territori. El castell, des que fou donat pel comte Gausfred d'Empúries al monestir, al segle X, sempre va ser objecte de disputa entre ambdós poders, ja que els successors d'aquest comte no deixaren d'apropriar-se'n durant la resta de l'edat mitjana. Ponç Hug

Fig. 13 Vaixel·la localitzada a la casa on devien haver residit Guillema i Ponç (Dibuix AM Puig)

IV d'Empúries, l'any 1283, va reedificar la fortalesa de la qual, encara avui, se'n conserven les ruïnes. Durant tot el segle XIV hi va posar un castlà al capdavant, per tenir-ne cura, governar-hi una guarnició de soldats i també custodiar-hi els presoners que els jutges del comtat hi destinaven (Masmartí, 2017).

Un altre objecte de discòrdia entre l'abadia i el comtat era la qüestió del dret sobre la jurisdicció criminal o mer imperi, dins alguns dels dominis del monestir, entre els quals els del cap de Creus. Dins el comtat, el dret de l'exercici de la justícia civil i criminal era del comte d'Empúries, però Sant Pere de Rodes reivindicava haver exercit aquests drets des d'antic i, per

tal de defensar-ho, es van emprendre litigis judicials amb els nobles, que arribaren fins a època moderna.³⁴ És en la documentació relacionada amb aquests conflictes jurisdiccionals on trobem nombrosos exemples de les accions judicials del monjo cellerer, casos en què aquest, amb l'ajuda i la col·laboració dels batlles del monestir i dels seus agents, investigava, perseguia, detenia i castigava la comissió de delictes i greuges a persones o béns dins els pobles dels seus dominis. Els delictes que es cometien entre els segles XIII i XV eren robatoris de menjar, de gallines, ruscós d'abelles, tales d'arbres o de vinyes i, també, delictes de *capita fracta*, que era com s'anomenaven les agressions

Fig. 14 Conjunt de mesures per a la venda de vi al detall, localitzada en una de les cases del poble (Dibuix AM Puig)

³⁴ BICAB, *Al·legacions jurídiques*, signatura 313-2.

físiques i els homicidis. La justícia del cellerer s'aplicava mitjançant multes econòmiques en els casos més lleus i, per als delictes més greus, imposava càstigs físics com ara fuetades, reclusions a la presó, que el monestir tenia a Llançà, o execució dels culpables a les forques del monestir. Les forques esdevenien el símbol del màxim poder jurisdiccional. L'any 1308 el batlle del castell de Quermançó havia empresonat alguns homes del monestir, entre els quals veïns de Santa Creu, per haver destruït les forques comtals del castell.³⁵ Cent anys després, el 1402, l'administrador del comtat, avalat pel poder reial, va ordenar treure les forques de l'abat i del cellerer a la vila de Llançà per substituir-les immediatament per noves forques de propietat comtal.³⁶

En clau de gènere

Al capbreu de 1420, de les 15 persones que declaren tenir propietats a Santa Creu, 7 són dones. Totes declaren els seus béns en nom propi, però davant de la presència del seu marit i amb el seu consentiment, en cas que aquest sigui viu; si no és així, actuen soles.

Entre les declarants trobem les esmentades Margarida Pradella i Guillema Bonamiga, i també, les seves veïnes: Caterina, esposa del sastre Francesc Comte, que devia viure a la casa que tocava al cementiri de davant l'església; i Ramona, vídua i sense fills i, per tant, hereva del seu home Guillem Bonanat, que tenia l'habitatge a sa Petja, entre la casa de Caterina i els immobles de Margarida. A banda de ser mestresses dels habitatges, totes disposaven de diversos horts i propietats rústiques dins i fora de la població.

També, dins el poble, hi vivia Francesca, vídua i usufructuària de Bernat Bonfill, possiblement mare de Ponç Bonfill, amb qui compartia la casa a l'est del portal nord. Francesca tenia una filla, Graïda, que l'any 1424 es va casar amb Antoni Coll, de la Selva de Mar. Es dona el cas que l'espòs de la filla havia estat anteriorment cunyat del seu difunt marit. Per aquest casament, la mare va contraure un deute de 31,5 florins amb un altre veí de Santa Creu per tal de

³⁵ AHG, Ca 83, 1308, juliol, 23.

³⁶ BICAB, *Al·legacions jurídiques*, signatura 313-2, f. 441v.

poder donar al nuvi un total de 50 florins d'or d'Aragó en concepte de dot de la noia.³⁷

Les altres dues dones que declaren tenir propietats són del veïnat de Palomeres, una agrupació de pocs masos situada en un paratge a llevant del monestir de Sant Pere de Rodes. Es tracta de Clara, vídua de Pere Solell, que va rebre les propietats que havien estat el dot del seu casament, i de Margarida Roig, pubilla i mestressa del cortal de les Palomeres, casada amb Andreu Margarit.

Les dones que apareixen com a propietàries ho havien arribat a ser o bé per ser pubilles de les seves famílies o bé per casament. En el moment de contraure matrimoni les dones prenen automàticament el cognom del marit per la qual cosa, normalment, ens és impossible saber quin era el que havien dut per naixement, a excepció de pubilles i mestresses, que sovint són conegudes pel cognom del pare.

La documentació no ens ha transmès què podien fer aquestes dones de Santa Creu durant la vida quotidiana, però podem intuir que feien les tasques domèstiques habituals: tenir cura dels horts, les terres, les vinyes i el bestiar, cuinar, i ocupar-se de la mainada i de la gent gran, a més de col·laborar en la gestió dels negocis familiars.

En clau de costums i quotidianitat

El poble de Santa Creu va tenir el seu moment d'esplendor a cavall dels segles XIII i XIV, riquesa que varen mantenir els que hi continuaren vivint fins a final del segle XV. Pel que fa al nombre de cases i habitants, tenim dades que ens permeten plantejar que a mitjan segle XIV hi podien haver viscut un centenar de persones en una vintena de cases.³⁸ A banda, va ser un poble amb molta vida,

³⁷ AHG, Ca 552, 1424, març, 21.

³⁸ L'any 1355 es va cobrar un impost per persona a tot el comtat d'Empúries, a excepció dels eclesiàstics, nobles i pobres de solemnitat. A Santa Creu van tributar 98 persones, homes i dones majors de dotze anys, que vivien dins el terme, incloent-hi masos, veïnats i gent que pogués viure dins el monestir. Hipotèticament, podem suposar que la meitat d'aquestes persones podien haver viscut només al poble Santa Creu; si comptem que moltes probablement eren parelles que devien viure en una mateixa casa, podem calcular que segurament hi havia una vintena d'habitatges (Egea 1998). També, cal tenir en compte que aquest recompte data de pocs anys després de la pesta negra de 1348; en conseqüència, cal pensar que la població durant la primera meitat del segle XIV hauria estat superior.

on cada dia arribava algun habitant dels masos, veïnats o altres pobles del territori. Els forasters que es dirigien a Sant Pere de Rodes havien de travessar el poble passant pels seus dos portals. Ben segur que els monjos del monestir també freqüentaven el poble, tot i que de forma regulada, tal com ho estableien les constitucions que ordenaven la vida dels benedictins. Davant de l'evidència que molts monestirs tenien pobles a prop i això provocava anades i vingudes de monjos, es va establir que als cenobis hi hagués una sola porta d'entrada i de sortida, i es va prohibir que cap monjo entrés sol i a peu a una vila o ciutat. Calia que hi anessin acompanyats i a cavall, sobretot per impedir que accedissin a l'interior de cap casa (Tobella 1929, 225).

Els habitants de Santa Creu també es desplaçaven fins a poblacions veïnes o fins a la capital del comtat, Castelló d'Empúries, on realitzaven negocis, gestions o acompanyaven alguns dels monjos oficials de Sant Pere de Rodes.

La vida a Santa Creu girava entorn de la plaça central que hi havia davant de l'església. Una visita pastoral de l'any 1329 ens permet intuir l'animació que es vivia al poble durant la celebració dels oficis divins. Dos laics denunciaven que, mentre part dels habitants eren a l'interior del temple oint missa, a fora, a la plaça n'hi havia d'altres que es trobaven per jugar a daus o fer xivarri, i a vegades, fins i tot, es produïen baralles.³⁹ En aquell mateix moment també es va denunciar que un dels clergues jugava a daus i, fins i tot, en fabricava. Cent d'anys després, a la visita pastoral de 1420, es denunciava un clergue que tenia el vici de jugar als daus, a la bufa i a la "rifa de carn".⁴⁰ Val a dir que els monjos també tenien prohibit el joc en les seves ordinacions claustrals (Tobella 1929, 228). D'aquí es desprèn, però, que com la resta de la societat, els monjos també jugaven i que els jocs d'atzar formaven part de l'aspecte lúdic de la vida quotidiana de la població.

En clau de pensament i creences

L'església de Santa Creu, com qualsevol parròquia medieval, era el centre espiritual de la població. Estava regida per diversos clergues, dos domers i un sagristà.

³⁹ ADG, Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes, 1329.

⁴⁰ ADG, Visita Pastoral. Santa Creu de Rodes, 1420.

Durant la Quaresma de l'any 1375 una família jueva que, procedent de Barcelona, vivia en aquells moments a Santa Creu, va ser batejada a la seva església parroquial. El pare va prendre el nom de Pere de Rodes; la mare, el de Joana; i el fill, el de Joan. Arran d'aquest fet, el bisbe de Girona va dirigir una lletra a tots els clergues de la diòcesi ordenant-los ajudar la família i concedint indulgències a tothom qui els donés almoïna.⁴¹

Però si un fet religiós tenia repercussió a Santa Creu eren les celebracions dels anys sants de Sant Pere de Rodes, quan, cada vegada que el dia 3 de maig s'esqueïa en divendres, l'abadia podia concedir indulgència plenària a tots els que hi pelegrinessin. En aquestes ocasions, sembla que el moment àlgid d'arribada de pelegrins que anaven cap al monestir i passaven per Santa Creu era durant la quinzena que s'iniciava a partir del dia de Santa Creu de maig (Masmartí 2009).

Durant aquesta celebració, de la qual tenim notícia des de l'any 1370 fins al 1469, el poble vivia un moment excepcional i, segur que els seus habitants treien profit de la gran quantitat de gent que hi transitava. Sabem del cert que els habitants tenien per costum posar paradetes als camins que conduïen fins al cim de la muntanya de la Verdera. El 30 d'abril de 1420, pocs dies abans de l'inici de l'any sant, el comte d'Empúries va fer una crida per tal que aquesta venda ambulants no es realitzés fora dels límits jurisdiccionals del monestir. Ordenava que *“ningú gozas, ni presumis tenir taverna, ni barraca per vendre pa ni vi, ni altres vitualles en algun lloch o espay qui es en lo cami qui va al Monestir de S. Pere de Rodas, anant del Castell de Pau a dit Monastir, entre la Creu de Pera, ço es sinch passes dessa la Creu de Pera, e deu passes della dita Creu de ferro, e aço sots pena de açots”*.⁴² Un altre document, datat de pocs dies abans del jubileu de l'any 1443, explica com eren els clergues de Santa Creu, que a les cases o els masos propers al monestir i, especialment, al poble *“vinum et alia cibaria sive victualia illis transeuntibus vendunt”*.⁴³

⁴¹ ADG, *Quesitòries* - 1 (1368-1387), f. 68.

⁴² BICAB, *Al·legacions jurídiques*, signatura 313-2, f. 438r.

⁴³ ADG, *Notularum*, U-143 f. 28rv.

Sònia Masmartí Recasens

Historiadora i tècnica de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural

Anna Maria Puig Griessenberger

Doctora en Arqueologia, directora de les excavacions al jaciment de Santa Creu

Fonts i bibliografia

- EGEA, A. 1998. "Notícies sobre demografia i jurisdicció del comtat d'Empúries a mitjan del segle XIV". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 31:189-230.
- GIRONELLA, JM. 2014. *La molta de cereals i el batanatge de teixits al comtat d'Empúries i al vescomtat de Rocabertí. Finals del segle XIII i primera meitat del XIV*. Tesi doctoral. Annex vol. II- apèndix. Universitat de Barcelona.
- MARQUÈS, JM. 2005. "El monestir d'Amer: persones i institucions". *Quaderns de la Selva* 17: 53-80.
- MASMARTÍ, S. 2009. *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge*. Generalitat de Catalunya.
- MASMARTÍ, S. 2017. "El castell de Verdèra." *Alberes* 8: 86-87.
- MASMARTÍ, S.; PLUJÀ, A. 2013. *Els dominis de Sant Pere de Rodes al Cap de Creus: segons un Capbreu de la Celleria (1420-1429)*. Ajuntament de Port de la Selva.
- PLUJÀ, A. 2022. *200 masos i veïnats del Cap de Creus i l'Albera marítima: Portbou, Colera, Llançà, la Selva de Mar, el Port de la Selva, Cadaqués, Roses, Palau-saverdera, Pau i Vilajuïga*.
- PUIG, I. 2006. *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*. Barcelona. Fundació Noguera.

- PUIG, AM. 2020. *Santa Creu de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà)*.
Memòria d'excavació. <<http://hdl.handle.net/10687/440542>>
- PUJOL, M. 1993. “Sant Pere de Rodes. Un projecte de restauració del monestir a la segona meitat del segle XIV”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 26: 118-156.
- TOBELLA, AM. 1929. “La Congregació Claustral Tarraconense i les diverses recapitulacions de es seves constitucions provincials”. *Catalonia Monástica* 2: 111-251.
- VINYOLES, T. 1994. “El menjar a la Barcelona gòtica: necessitat primària i ritu social”. *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona: 19-29
- VINYOLES, T.; MUNTANER, C. 2011-2013. Els forns comunals medievals. Espais de servei, de convivència i de discòrdia vilatana, *Acta Historica et Archæologica Mediævalia* 31, 477-502.

 Xarxa de Museus
d'Història i Monuments
de Catalunya

**Generalitat
de Catalunya**